

บทที่ 2

แนวคิดทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์แหล่งน้ำ ในแขวงวัดกัลยาณ์ เขตธนบุรี กรุงเทพมหานคร ผู้วิจัยจะนำเสนอผลการศึกษาค้นคว้าแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อครอบคลุมถึงกรอบแนวคิดในการศึกษาวิจัย ดังนี้

2.1 ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

2.1.1 แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับระดับการมีส่วนร่วมของประชาชน

2.1.2 แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

2.2 ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.3 กรอบแนวคิดในการวิจัย

2.1 ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

2.1.1 แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของประชาชน

การมีส่วนร่วมเป็นพลังสร้างสรรค์ที่ก่อให้เกิดประโยชน์กับบุคคลแต่ละคน และสังคม ก่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์ ความผูกพันของบุคคลในสังคม นวัตกรรมของสังคมที่เกิดขึ้นในอดีตจนถึงปัจจุบัน และ จะเกิดขึ้นใหม่ ในอนาคตเป็นผลจากแนวคิดของการมีส่วนร่วมเกือบทั้งสิ้น จะช้าหรือเร็ว ขึ้นอยู่กับความต้องการ ลักษณะของสังคม วัฒนธรรม ความเชื่อ ค่านิยม และเจตคติที่มีต่อการมีส่วนร่วม นอกจากนั้นการมีส่วนร่วมยังช่วยยกระดับแรงจูงใจ การสร้างข้อผูกพันของการเปลี่ยนแปลง การให้ความร่วมมือ และคุณภาพของการตัดสินใจ แนวคิดหลักของการมีส่วนร่วมมีองค์ประกอบที่สำคัญ คือจะต้องมีบุคคลที่เข้าไปเกี่ยวข้อง(Involvement) การช่วยเหลือและการทำประโยชน์ (Contribution) ความรับผิดชอบ (Responsibility) ซึ่งเกี่ยวข้องทางจิตใจมากกว่าทางร่างกาย (เสริมศักดิ์ วิชาลาภรณ์. 2548 : 182) ปัจจุบันแนวคิดการมีส่วนร่วมมีกระแสการยอมรับที่จะนำมาใช้เป็นหลักการพื้นฐานของการพัฒนา นายแพทย์ประเวศ วะสี ได้กล่าวไว้ว่า หัวใจสำคัญของการพัฒนาชุมชน คือ การให้ชุมชนนั้นรวมตัวกัน ซึ่งมีได้หมายถึงการ รวมตัวเพื่อผลประโยชน์ร่วมกันทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่เป็นการรวมตัวกันด้วยจิตสำนึก และค่านิยมร่วมกันบางอย่าง ซึ่งจะก่อให้เกิดพลังที่ยั่งยืน เป็นศิลปะแห่งการพัฒนาชุมชนที่กล่าว ในที่นี้รวมถึง บ้าน สถาบันศาสนา โรงเรียนและสถาบันอื่น สำหรับหลักการในมิติของการมีส่วนร่วมเพื่อการพัฒนา เป็นการกระตุ้นให้บุคคลที่เคยอยู่นอกได้เข้ามาเกี่ยวข้องในกระบวนการพัฒนาเพื่อกระจายผลของการพัฒนา

ให้ครอบคลุมอย่างทั่วถึง ให้ทุกคนได้มีส่วนร่วมในการบริโภคผลผลิตของสังคม มีส่วนร่วมการตัดสินใจในการริเริ่มกิจกรรม โครงการร่วมดำเนินงาน ติดตามประเมินผล เป็นต้น

ทฤษฎีการมีส่วนร่วมของ Cohen & Uphoff

Cohen & Uphoff (1981 : 6) ได้กล่าวไว้ว่าการมีส่วนร่วม คือการที่สมาชิกของชุมชนต้องเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องใน 4 มิติ ได้แก่

1. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision making) ว่าควรทำอะไร ทำอย่างไร ประกอบด้วย สามขั้นตอน คือ การริเริ่มตัดสินใจ การดำเนินการตัดสินใจ และการตัดสินใจในการดำเนินกิจกรรม

2. การมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรม (Implementation) อาจจะเป็นไปในรูปของการเข้าร่วมโดยการให้การสนับสนุนทางด้านทรัพยากร การเข้าร่วมในการบริหาร และการให้ความร่วมมือ

3. การมีส่วนร่วมในการแบ่งปันผลประโยชน์ (Benefits) ที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงาน ไม่ว่าจะเป็นผลประโยชน์ทางวัตถุ ผลประโยชน์ทางสังคม หรือผลประโยชน์ทางบุคคล

4. การมีส่วนร่วมในการประเมินผลโครงการ (Evaluation) ซึ่งนับเป็นการควบคุม และตรวจสอบการดำเนินกิจกรรมทั้งหมดและเป็นการแสดงถึงการปรับตัวในการมีส่วนร่วมต่อไป

ความหมายของการมีส่วนร่วม

ศิริกาญจน์ โกสุมภ์ (2546 : 18) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วม ที่สรุปจากงานวิจัยที่ได้รับ การสนับสนุนจากสถาบันวิจัยเพื่อพัฒนาสังคมแห่งสหประชาชาติ (UNRISD) ได้เสนอว่า การมีส่วนร่วมมีองค์ประกอบหลัก 3 ประการ คือ

1. การแบ่งสรรอำนาจ และการได้รับทรัพยากรที่ขาดแคลนหายาก
2. การมีความพยายามอย่างจริงจัง โดยกลุ่มคนที่ จะควบคุม หรือปรับปรุงสภาพที่เป็นอยู่
3. การเปิดโอกาสให้บุคคลที่อยู่ในกลุ่มชั้นล่างได้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาร่วมในการวิเคราะห์ ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างนักพัฒนาและประชาชน ได้ทำงานร่วมกันตามแนววัฒนธรรม

กาญจนา แก้วเทพ (2546: 10) พบว่า ความสัมพันธ์ในการทำงานร่วมกันจะมีลักษณะเฉพาะตัว ซึ่งมีองค์ประกอบ 3 ลักษณะ คือ

- 1) ลักษณะที่มีการพึ่งพาซึ่งกันและกัน มีความรับผิดชอบร่วมกัน
- 2) ความสัมพันธ์ที่มีความเท่าเทียมกัน เสมอภาคกัน
- 3) เป็นความสัมพันธ์ที่มีผลประโยชน์ร่วมกัน โดยไม่ขัดแย้งกัน แต่จะสนับสนุนซึ่งกันและกัน

ทัศนาศาสตรจารย์ (2546: 15) ได้สรุปไว้ว่า เป็นเรื่องของความเกี่ยวข้องทางจิตใจ ความรู้สึกนึกคิดของแต่ละคนที่มีต่อกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งของกลุ่ม เป็นแรงกระตุ้นที่ช่วยทำให้เกิดความสำเร็จ เกิดความรับผิดชอบต่อกิจกรรมร่วมกัน โดยการเข้าไปเกี่ยวข้อง (Involvement) เข้าไปช่วยเหลือ (Contribution) และมีความรับผิดชอบ (Responsibility) ซึ่งจะเกิดขึ้นทุกระดับของสายบังคับบัญชาใน 3 ลักษณะ คือ การมีส่วนร่วมช่วยเหลือ มีการให้อำนาจ และมีขอบเขตภาระงาน โดยมีปัจจัยที่สำคัญ 4 ประการ

- 1) เป็นความพยายามที่เกี่ยวข้องทางด้านจิตใจ ความรู้สึกระหว่างบุคคล (Interrelationship)
- 2) เป็นการกระตุ้นให้เกิดความร่วมมือระหว่างบุคคลอย่างใกล้ชิด (Collaboration)
- 3) เป็นการให้บุคลากรรับผิดชอบต่องานที่ได้รับมอบหมาย (Accountability)
- 4) เป็นการพัฒนาการมีส่วนร่วมโดยคำนึงถึงความสมดุล (Balance) ระหว่างการมีส่วนร่วมอย่างไม่แท้จริงกับการมีส่วนร่วมที่มากเกินไป

แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวกับปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์แหล่งน้ำ

การตัดสินใจเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนนั้น มีปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมปฏิบัติและรับผิดชอบต่อกิจกรรมต่างๆทั้งปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคม เป็นคุณลักษณะด้านบุคคลและกลุ่มคน และปัจจัยทางด้านการติดต่อสื่อสาร เป็นการรับรู้ข้อมูลที่เกิดขึ้นจากภายนอก ทั้งนี้ จากการศึกษาการประมวลผลความรู้ว่าด้วย ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน พบว่า

โคเฮน และ อัฟออฟฟ์ (Cohen&Uphoff .1977 : 59-79) ได้เสนอว่า มีบุคคล 4 ฝ่ายที่มีส่วนสำคัญในการมีส่วนร่วมในโครงการพัฒนา ประกอบด้วย ประชาชนในท้องถิ่น ผู้นำท้องถิ่น เจ้าหน้าที่ของรัฐ และบุคคลภายนอก สำหรับการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้นมีหลายปัจจัยหลายอย่างที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วม ได้แก่ อายุ เพศ สภาพในครอบครัว ระดับการศึกษา สภาพทางสังคม อาชีพ รายได้ ทรัพย์สิน พื้นที่ดินถือครองและสภาพการทำงาน ทั้งนี้ นอกจากปัจจัยส่วนบุคคลดังกล่าว พบว่า ยังมีปัจจัยที่นำไปสู่การมีส่วนร่วมอื่นๆ เช่น ปัจจัยด้านผู้นำชุมชนถือเป็นบทบาทที่สำคัญต่อการพัฒนาชุมชนอย่างยิ่ง เพราะ ความน่าเชื่อถือของผู้นำชุมชนสามารถ

เป็นแรงจูงใจประชาชนให้มีความคิดเห็นคล้ายคลึงตามและลงมือทำอย่างใดอย่างหนึ่งจนนำกลุ่มไปสู่จุดหมายปลายทางได้เป็นผลสำเร็จ

ประยูร ศรีประสาธน์ (2547: 5) เสนอว่า ปัจจัยที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วม มี 3 ปัจจัย คือ

- 1) ปัจจัยส่วนบุคคล ได้แก่ เพศ อายุ
- 2) ปัจจัยทางสังคมและเศรษฐกิจ ได้แก่ การศึกษา อาชีพ รายได้ และการเป็นสมาชิกกลุ่ม
- 3) ปัจจัยด้านการสื่อสาร ได้แก่ การรับข่าวสารจากสื่อมวลชน และสื่อบุคคลสอดคล้องกับ

ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วม และปัจจัยทางวัฒนธรรมของประชาชนที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วม ได้แก่ ลักษณะส่วนบุคคลต่างๆ คือ อายุ เพศ สภาพทางสังคม อาชีพ การศึกษา ถิ่นที่อยู่อาศัย ระยะเวลาที่พักอาศัยอยู่ในท้องถิ่น และปัจจัยอื่นๆ เช่น การอาศัยในเมือง หรือชานเมือง จำนวนสมาชิกในครอบครัว ลักษณะครอบครัว ค่านิยม และทัศนคติ

วีรวุฒิ เต็มสันติกุล (2550: 55) ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของสมาชิกชุมชน ในการจัดการสิ่งแวดล้อมศึกษาเฉพาะกรณี ชุมชนในเขตบางซื่อ จังหวัดกรุงเทพมหานคร พบว่า สมาชิกชุมชนในพื้นที่ศึกษามีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมอยู่ในระดับปานกลาง โดยปัจจัยที่มีความสัมพันธ์ต่อการมีส่วนร่วมที่มีนัยสำคัญทางสถิติ ได้แก่ อายุ ระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในชุมชน การเป็นสมาชิกกลุ่มที่มีกิจกรรมเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมและการได้รับรู้ข่าวสารด้านสิ่งแวดล้อม มีความสัมพันธ์ต่อการมีส่วนร่วมในการจัดสิ่งแวดล้อมของสมาชิกชุมชน ส่วนการศึกษา อาชีพ รายได้ และความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม ไม่มีความสัมพันธ์ต่อการมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมของสมาชิกชุมชนแต่อย่างใด

สมชาย วิริภิมณกุล (2553: 43) ศึกษาเรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชน กรณีศึกษาป่าโคกสันติสุข ตำบลวังหมี อำเภอน้ำเขียว จังหวัดนครราชสีมา พบว่า ประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน โดยปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชนอย่างมีนัยสำคัญ ได้แก่ อายุ และความคิดเห็นเกี่ยวกับป่าชุมชน และ ปัจจัยอาชีพ ปัจจัยระยะทางจากบ้านถึงป่าชุมชน การได้รับข้อมูลข่าวสาร และ ปัจจัยความรู้เกี่ยวกับป่าชุมชน ปัจจัยการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน ที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชน ส่วนปัจจัยทางด้านระดับการศึกษา ปัจจัยจำนวนสมาชิกในครอบครัว ปัจจัยสถานภาพสมรส ปัจจัยรายได้ครอบครัวต่อปีและปัจจัยระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในชุมชน ไม่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชน

กล่าวโดยสรุป ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการเข้าร่วมทำกิจกรรม ด้วยลักษณะส่วนบุคคล ได้แก่ เพศ อายุ ระดับการศึกษา จำนวนสมาชิกในครอบครัว ลักษณะทางสังคม ได้แก่ อาชีพ รายได้ และลักษณะการได้รับข้อมูลข่าวสาร ได้แก่ ความถี่ในการรับข้อมูลข่าวสาร และ

แหล่งที่มาของข้อมูลข่าวสาร นอกจากนี้ยังขึ้นอยู่กับปัจจัยผู้นำชุมชนที่ต้องมีคุณสมบัติที่น่าเชื่อถือ ได้รับความไว้วางใจจากประชาชนด้วย

2.1.2 แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ (Natural Resource Conservation)

การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ คือ การใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างฉลาด บุคคลซึ่งเชื่อถือในหลักการอนุรักษ์ เราเรียกว่า “นักอนุรักษ์ทรัพยากร” นักอนุรักษ์ทรัพยากรจะรู้สึกรู้ว่า ทรัพยากรธรรมชาติควรถูกใช้ในทิศทางที่ทำให้มั่นใจได้ว่าจะสามารถมีทรัพยากรธรรมชาติใช้ได้อย่างต่อเนื่องในระยะยาว นักอนุรักษ์ทรัพยากรต้องการทำให้เกิดการรับผิดชอบต่อวิถีหรือแนวทางในการใช้ทรัพยากร ต้องการยุทธวิธีที่จะทำให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน และใช้ทรัพยากรโดยคำนึงถึงคนรุ่นต่อไปในอนาคต ความเพิกเฉยต่อสิ่งแวดล้อม คือการที่ประชาชนไม่มีความสนใจต่อสิ่งแวดล้อมและไม่มี ความห่วงใยต่อปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้น ความเพิกเฉยต่อสิ่งแวดล้อม ปกติมักจะเกิดกับผู้ที่อยู่ห่างไกลจากแหล่งที่เกิดประเด็นปัญหาทางด้านสิ่งแวดล้อมมากกว่าผู้ที่ใกล้ชิด แหล่งของปัญหา ตัวอย่างเช่น มีผู้คนจำนวนมากที่มักไม่ค่อยมีความเข้าใจเรื่องเกี่ยวกับการผลิตอาหารนอกจากนี้ยังมีความเพิกเฉย หรือไม่มีความสนใจเกี่ยวกับผลจากการทำฟาร์ม หรือผลที่เกิดขึ้นจากประเด็นอื่น ๆ ทางเกษตร เพราะบุคคลเหล่านี้มักเป็นผู้ที่อาศัยอยู่ในเมืองใหญ่ที่ห่างไกลจากปัญหาความขัดแย้งทางสิ่งแวดล้อมด้านการเกษตร แต่อย่างไรก็ตาม บุคคลเหล่านี้ก็อาจสร้างปัญหาความขัดแย้งทางสิ่งแวดล้อมโดยทางอ้อมก็ได้ ซึ่งประชาชนส่วนใหญ่ที่มีความรู้ถึงผลที่เกิดขึ้นด้านสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นความเชื่อส่วนบุคคล. ธวัชชัย ศุภดิษฐ์ (2554: 32)

ส่วนเกษม จันทรแก้ว (2546: 106 - 111) นักวิชาการด้านสิ่งแวดล้อม กล่าวว่า การอนุรักษ์เป็นคำนิยามง่าย ๆ แต่เป็นการเน้น “การใช้” ทรัพยากรเป็นพื้นฐาน อีกทั้งยังมีแนวทางการใช้ตลอดไป ซึ่งก็หมายถึงว่า จะใช้ทรัพยากรอย่างไร จึงจะทำให้มีทรัพยากรเป็นต้นทุน (stock) ที่สามารถมีใช้ตลอดไปได้ อย่างไรก็ตาม “การใช้” นั้นไม่ได้หมายถึง เพียงการนำมาบริโภค ดื่ม กิน หรือสัมผัสเท่านั้น แต่หมายถึงการเก็บเอาไว้สะสม ฟื้นฟู หรือพัฒนาสิ่งอื่นให้ดีขึ้นก็ได้ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การใช้นั้นอาจต้องดำเนินการเก็บกัก การรักษา/ซ่อมแซม การฟื้นฟู การพัฒนา การป้องกัน การสงวน หรือการแบ่งเขตที่จะสงวนไว้ และยังได้ให้ความหมายของคำว่า “การอนุรักษ์” พอสรุปความหมายสั้น ๆ ได้ว่า “เป็นการใช้ความต้องการและประหยัดไว้เพื่อใช้ในอนาคต” ซึ่งตรงกับคำภาษาอังกฤษว่า “using for immediate needs and saving for future use” ถ้าจะอธิบายประเด็นหนึ่งก็อาจจะพูดได้ว่า “การอนุรักษ์” หมายถึงการใช้ประโยชน์อย่างมีเหตุผล (to use rationally) และมีการสร้างสรรค์ (build up) อนึ่ง การอนุรักษ์เป็นคำที่ใช้เปรียบเทียบเสมือนทฤษฎี

เหมือนพหุบัญญัติหรือ คำกริยาไบเบิล ที่แนะนำให้มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้อยู่ในแนวทางดังกล่าวทั้งสิ้น ส่วนการปฏิบัติมีประสิทธิภาพอย่างไรก็แล้วแต่กำลังคน เงิน เวลา และโอกาสของงานนั้น ๆ คำว่า “การอนุรักษ์” ได้แก่ การใช้ การเก็บ การรักษา/ซ่อมแซม การฟื้นฟู การพัฒนา การป้องกัน การสงวน และการแบ่งเขต ต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อจะได้เอื้ออำนวยให้คุณภาพในการสนองความเป็นอยู่ของมนุษย์ตลอดไป ซึ่งได้มีการใช้กันมาเป็นเวลานานแล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศสหรัฐอเมริกา ความจริงแล้วในยุคแรกนั้นการอนุรักษ์จะใช้คำสองคำ คือ การสงวน (to preserve) หมายถึงการเก็บรักษาของที่หายากเอาไว้ ถ้านำมาใช้อาจมีผลทำให้เกิดผลเสียหายได้ อีกคำหนึ่ง คือ การป้องกันและการสูญเสีย (to prevent waste) ซึ่งหมายถึงการป้องกันทุกวิถีทางที่จะให้มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ไม่ให้มีการสูญเสียเกิดขึ้น หรืออีกนัยหนึ่งหมายถึงการที่จะนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้นั้น ต้องใช้แบบไม่มีการสูญเสียเลย ใช้ให้พอเหมาะกับความต้องการ

จะเห็นได้ว่า การอนุรักษ์ในยุคแรก ๆ นั้นเป็นการสงวนกับการใช้ทรัพยากรอย่างไม่มีการสูญเสีย ต่อมาได้มีการพัฒนาหาทางเพิ่มทรัพยากรที่มีน้อย หรือว่าถูกใช้ไปมาก ให้มีสถานะที่จะมีใช้ตลอดไป ทั้งนี้โดยให้เหตุผลว่า ในยุคแรก ๆ ทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ มีมาก จึงมิได้พิจารณาหลักการประเด็นนี้ ครั้นเวลาต่อมาได้มีการใช้ทรัพยากรอย่างฟุ่มเฟือยและผิดหลัก จนทำให้ทรัพยากรบางประเภทลดน้อยถอยลง จึงน่าจะมีการฟื้นฟูและหาทางเพิ่มให้มากเสียก่อน แล้วจึงค่อยนำไปใช้เพราะฉะนั้นหลักการประเด็นนี้จึงเกิดขึ้น คือ การหาทางเพิ่มทรัพยากรให้มากก่อนที่ จะนำไปใช้ต่อไปในอนาคต และถ้ามีทรัพยากรอยู่แล้วก็ต้องหาทางให้มีใช้ตลอดไปเช่นกัน

หลักการอนุรักษ์

ธรรมชาติของทรัพยากรเมื่อถูกนำมาใช้นั้นขึ้นอยู่กับทรัพยากรประเภทใดซึ่งมีสมบัติเฉพาะตัวของมัน แต่ที่เหมือนกันก็คือ เมื่อมีการใช้ก็ต้องเกิดความเสื่อมโทรม และ/หรือทรัพยากร ร่อยหรอ บางชนิดของทรัพยากรอาจลดน้อยลงหรือเสื่อมโทรม ทำให้หายากหรืออาจสูญหายไปก็ได้ ดังนั้นการอนุรักษ์จึงต้องกำหนดหลักการให้ชัดเจน เพื่อนำไปสู่การสร้างมาตรการและสร้างแผนการอนุรักษ์ต่อไป สำหรับหลักการอนุรักษ์นั้นสามารถสรุปได้ ดังนี้

หลักการที่ 1 : การใช้แบบยั่งยืน

ทรัพยากรทุกประเภททุกกลุ่มต้องมีแผนการใช้แบบยั่งยืน (sustainable utilization) ซึ่งต้องมีการวางแผนการใช้ตามสมบัติเฉพาะตัวของทรัพยากร พร้อมทั้งมีการเลือกเทคโนโลยีที่เหมาะสมที่จะใช้ทรัพยากรให้เหมาะสมกับชนิดทรัพยากร ปริมาณการเก็บเกี่ยวเพื่อการใช้ ช่วงเวลาที่จะนำมาใช้และกำจัด/บำบัดของเสียและมลพิษให้หมดไป หรือเหลือน้อยจนไม่มีพิษมีภัย

หลักการที่ 2 : การฟื้นฟูสิ่งเสื่อมโทรม

ทรัพยากรธรรมชาติและที่มนุษย์สร้างขึ้น เมื่อมีการใช้แล้วย่อมเกิดความเสื่อมโทรมเพราะใช้เทคโนโลยีไม่เหมาะสม จำเป็นต้องทำการฟื้นฟูให้ดีขึ้นก่อน จนทรัพยากรสิ่งแวดล้อมนั้น ๆ ตั้งตัวได้ จึงสามารถนำมาใช้ได้ใหม่โอกาสต่อไป อาจใช้เวลาการฟื้นฟู การกำจัด การบำบัด หรือการทดแทนเป็นปี ๆ

หลักการที่ 3 : การสงวนของหายาก

ทรัพยากรบางชนิด/ประเภทมีการใช้มากเกินไป หรือมีการแปรสภาพเป็นสิ่งอื่นทำให้บางชนิดของทรัพยากร/สิ่งแวดล้อมหายาก ถ้าปล่อยให้มีการใช้เกิดขึ้นแล้ว อาจทำให้เกิดการสูญพันธุ์ได้ จำเป็นต้องสงวนหรือเก็บไว้ เพื่อเป็นแม่พันธุ์หรือเป็นตัวแม่บทในการผลิตให้มากขึ้น จนแน่ใจว่าได้ผลผลิตปริมาณมากพอแล้ว ก็สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้

หลักการอนุรักษ์ทั้ง 3 หลักการนี้ มีความสัมพันธ์ต่อกันและกัน กล่าวคือ ต้องใช้ร่วมกัน ตั้งแต่การใช้ทรัพยากรต้องพิจารณาให้ได้ว่า จะมีทรัพยากรใช้ตลอดไปหรือไม่ ถ้าใช้แล้วมีสิ่งใดที่มีความเสื่อมโทรมของทรัพยากรประเภทใดที่เกิดขึ้น หรือถ้าสิ่งใดใช้มากเกินไปจำเป็นต้องมีการสงวนหรือเก็บรักษาเอาไว้ จะเห็นได้ว่า ขั้นตอนของทั้ง 3 หลักการจะผสมผสานกันเสมอ

หลักปฏิบัติในการอนุรักษ์

ในการที่จะบรรลุเป้าหมายหลักการ การอนุรักษ์ ทั้ง 3 ประเด็นนั้น ควรอย่างยิ่งที่จะได้ดำเนินการเป็นขั้นตอน ดังนี้

- 1) กำจัดการใช้ที่ไม่จำเป็น หรือ มีแนวโน้มที่จะเกิดความสูญเปล่าขึ้น เพราะการตัดปัญหาการใช้ทรัพยากรที่ไม่จำเป็นแล้ว เท่ากับเป็นการประหยัดทรัพยากรที่มีให้ใช้ตลอดไป
- 2) ดูแลรักษาทรัพยากรที่หายากหรือมีน้อยให้อยู่ในสภาวะที่มากพอเสียก่อนจึงจะใช้ทรัพยากรนั้นๆ ได้หรือถ้าทรัพยากรนั้นกำลังจะสูญพันธุ์จะต้องสงวนไว้ไม่ให้สูญหายไป
- 3) ผู้ใช้ทรัพยากรทั้งหลายควรตระหนักอยู่เสมอว่า ทรัพยากรแต่ละอย่างจะมีความสัมพันธ์ต่อกันยากที่จะแยกจากกันได้ ถ้ามีการกระทำอย่างหนึ่งอย่างใดต่อทรัพยากรอย่างหนึ่ง จะมีผลกระทบกระเทือนต่อทรัพยากรอีกอย่าง เป็นปัญหาลูกโซ่เสมอ ทั้งนี้ผลกระทบที่เกิดขึ้นอาจจะ เป็นทางตรงและทางอ้อมก็ได้ ดังนั้นการที่จะใช้ทรัพยากรอย่างใดอย่างหนึ่ง ต้องพิจารณาผลกระทบที่จะเกิดต่อทรัพยากรอื่นอย่างรอบคอบ เช่น การทำลายป่าทำให้เกิดอุทกภัย ดินขาดความอุดมสมบูรณ์ สัตว์ป่าสูญพันธุ์ เป็นต้น

4) การเพิ่มผลผลิตของพื้นที่แต่ละแห่งควรจะต้องทำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัจจุบันซึ่งมีประชากรเกิดขึ้นอย่างมาก เพราะการเพิ่มผลผลิตต่อพื้นที่ จะทำให้เกิดดุลทางธรรมชาติในด้านอื่นมีอาหารพอเพียงต่อความต้องการของประชากร ปัญหาทางสังคมด้านอื่น ๆ ก็จะไม่เกิดขึ้น

5) ต้องพยายามอำนวยความสะดวกให้สถานะต่าง ๆ ดีขึ้น ทั้งนี้เพื่อให้มีพืชและสัตว์เจริญเติบโตได้ตลอดไปชั่วกาลนาน โดยที่สิ่งเหล่านี้จะมีผลต่อการป้องกันภัยธรรมชาติ ทั้งทางด้านความแห้งแล้งและอุทกภัย รวมทั้งมลพิษสิ่งแวดล้อมด้านต่าง ๆ

ทั้ง 5 ประการนี้เป็นสิ่งที่จะต้องกระทำ เพื่อให้การอนุรักษ์ได้ผลตามเจตนารมณ์และต้องไม่ลืมว่าวัตถุประสงค์สูงสุดของการอนุรักษ์ก็คือ ต้องทำให้โลกนี้ดีและให้ผลผลิตเหมือนกับพบครั้งแรก อย่าพยายามให้โลกนี้มีสภาพทรุดโทรม หรือยากจนขาดแคลนทรัพยากร

วิธีการอนุรักษ์

วิธีการอนุรักษ์นั้น ประกอบด้วย 7 วิธีการ คือ การใช้ (แบบยั่งยืน) การเก็บกัก การรักษา/ซ่อมแซม การฟื้นฟู การพัฒนา การป้องกัน การสงวนและการแบ่งเขต ทั้ง 7 วิธีการนี้ต้องสร้างความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง โดยเฉพาะนักวิชาการอนุรักษ์หรือนักวิทยาศาสตร์ทรัพยากร

1) การใช้ หมายถึง การใช้หลายรูปแบบ เช่น บริโภคโดยตรง เห็น ได้ยิน/ได้ฟัง/ได้สัมผัส การให้ความสะดวก และความปลอดภัย รวมไปถึงพลังงาน เหล่านี้ต้องเป็นเรื่องการใช้แบบยั่งยืน

2) การเก็บกัก หมายถึง การรวบรวมและเก็บกักทรัพยากรที่มีแนวโน้มที่จะขาดแคลนในบางเวลา หรือคาดว่าจะเกิดวิกฤตการณ์เกิดขึ้น บางครั้งอาจเก็บกักเอาไว้เพื่อการนำไปใช้ประโยชน์ในปริมาณที่สามารถควบคุมได้

3) การรักษา/ซ่อมแซม หมายถึง การดำเนินการใด ๆ ต่อทรัพยากรที่ขาดไป/ไม่ทำงานตามพฤติกรรม/เสื่อมโทรม/เกิดปัญหา เป็นจุด/พื้นที่เล็ก ๆ สามารถให้ฟื้นคืนสภาพเดิมได้ อาจใช้เทคโนโลยีที่มนุษย์สร้างขึ้นช่วยให้ดีขึ้นเหมือนเดิม จนสามารถนำมาใช้ได้

4) การฟื้นฟู หมายถึง การดำเนินการใด ๆ ต่อทรัพยากรหรือสิ่งแวดล้อมที่เสื่อมโทรมให้สิ่งเหล่านั้นเป็นปกติ สามารถเอื้อประโยชน์ ในการนำไปใช้ประโยชน์ต่อไป ซึ่งการฟื้นฟู ต้องใช้เวลาและเทคโนโลยีเข้าช่วยด้วยเสมอ

5) การพัฒนา หมายถึง การทำสิ่งที่เป็นอยู่ให้ดีขึ้น การที่ต้องพัฒนาเพราะต้องการเร่งหรือเพิ่มประสิทธิภาพ ให้เกิดผลิตผลที่ดี การพัฒนาที่ถูกต้องนั้น ต้องใช้ทั้งความรู้เทคโนโลยีและการวางแผนที่ดี

6) การป้องกัน หมายถึง การป้องกันสิ่งที่เกิดขึ้นมิให้ลุกลามมากกว่านี้ รวมไปถึงการป้องกันสิ่งที่ไม่เคยเกิดให้ด้วย การป้องกันต้องใช้เทคโนโลยีและการวางแผน เช่นเดียวกับวิธีการอนุรักษ์อื่นๆ

7) การสงวน หมายถึง การเก็บไว้โดยไม่ให้แตะต้องหรือนำไปใช้ด้วยวิธีใด ๆ ก็ตาม การสงวนอาจกำหนดเวลาที่เก็บไว้โดยไม่ให้มีการแตะต้องตามเวลาที่กำหนดก็ได้ (เกษม จันทร์แก้ว; วิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม, 2540: 110 -116)

2.2 ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษา และค้นคว้างานวิจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในด้านต่างๆ สรุปได้พอสังเขป ดังนี้

ชมนาท รัตนมณี และคณะ (2549) ได้ศึกษาพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการส่งเสริมและรักษาสิ่งแวดล้อมชุมชนของประชาชนในเขตกรุงเทพมหานคร

ผลการศึกษาพบว่า ประชาชนมีเหตุผลการเข้าร่วมกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมของชุมชนในเขตกรุงเทพมหานครเกิดจากความสำคัญและต้องการเข้าร่วมด้วยความสมัครใจ เป็นเครื่องชี้ถึงการมีจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมของประชาชน ในขณะที่บทบาทของผู้นำท้องถิ่นต่อกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อม พบว่าหากผู้นำชุมชนเข้มแข็ง มีมนุษยสัมพันธ์ดีก็สามารถระดมความคิดเห็นแนวร่วมในการดำเนินกิจกรรม หรือการจะนำโครงการทางด้านสิ่งแวดล้อมเข้าสู่ชุมชน ควรขอความร่วมมือจากผู้นำชุมชน ทั้งนี้ด้านการปฏิบัติตนด้านการรับรู้และเผยแพร่ข่าวสาร ในภาพรวมอยู่ในระดับสูง แสดงถึงประชาชนในเขตกรุงเทพมหานครมีความพร้อมและให้ความสนใจในการรับข่าวสารที่ผ่านสื่อต่างๆ ในขณะที่ การปฏิบัติตนด้านพฤติกรรมมีส่วนร่วมโดยภาพรวมอยู่ในระดับค่อนข้างน้อย คือ การรับทราบ โครงการพัฒนาสิ่งแวดล้อมชุมชนแต่มีจิตสำนึกในการมีส่วนร่วม ส่งเสริมและรักษาสิ่งแวดล้อมชุมชนอยู่ในระดับปานกลาง มากที่สุด คือการปฏิบัติตามกฎหมายเกี่ยวกับการส่งเสริมรักษาสิ่งแวดล้อม แสดงว่าประชาชนมีความคิดในการรักษาความสะอาดที่อยู่อาศัยของตนเอง การแก้ไขปัญหาเอง รวมถึงไม่สร้างมลพิษให้กับชุมชน

เทวัญ บริรักษ์สันติกุล (2552) ศึกษาเรื่อง”การมีส่วนร่วมของชาวกรุงเทพมหานครในการจัดการขยะมูลฝอย” มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาระดับและวิธีการมีส่วนร่วมในการจัดการมูลฝอยของชาวกรุงเทพมหานคร 2) ศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมของชาวกรุงเทพมหานคร และ 3) ศึกษาปัญหา และอุปสรรคในการจัดการมูลฝอยของกรุงเทพมหานคร

ผลการศึกษาพบว่า สถานภาพทางประชากร สังคม และเศรษฐกิจ ความรู้ความเข้าใจในการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะมูลฝอย เป็นปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของชาวกรุงเทพมหานครในการจัดการขยะมูลฝอย อีกทั้งพบว่าครัวเรือนส่วนใหญ่มีส่วนร่วมในการจัดการขยะมูลฝอย อยู่ในระดับมาก ด้านปัญหา และอุปสรรคพบว่าเจ้าหน้าที่ส่วนใหญ่เห็นว่ากรุงเทพมหานครมีความพร้อม และความพอเพียงในด้านบุคลากร ด้านงบประมาณ และด้านวัสดุอุปกรณ์

โสภิตา สุรินทะ (2553) ศึกษาเรื่อง “การมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรน้ำของประชาชน.กรณีศึกษาการพัฒนาห้วยทราย” มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาระดับการมีส่วนร่วมการจัดการทรัพยากรน้ำ 2) ศึกษาการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรน้ำตาม เพศ อายุ อาชีพ รายได้ ตำแหน่งคณะกรรมการจัดการน้ำ และ 3) เพื่อนำผลการศึกษามาใช้พัฒนาห้วยทรายอันเนื่องมาจากพระราชดำริ

ผลการศึกษาพบว่า ระดับการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรน้ำของบุคคลอยู่ในระดับมาก แต่เมื่อพิจารณาแล้ว การมีส่วนร่วมด้านความเป็นเจ้าของมีระดับการมีส่วนร่วมมากที่สุด การมีส่วนร่วมด้านความคิด มีระดับการมีส่วนร่วมมาก รองลงมา การมีส่วนร่วมด้านอารมณ์ ด้านกายภาพตามลำดับ การมีส่วนร่วมของอาชีพราชการมีค่ามากที่สุด รองลงมาคือ อาชีพเกษตรกรรม พนักงานบริษัทเอกชน อาชีพรับจ้างฯ ตามลำดับ พิจารณาตามตำแหน่งในคณะกรรมการจัดการน้ำ เป็นกรรมการจัดการน้ำมากที่สุด รองลงมาเป็น สมาชิกผู้ใช้น้ำ และประชาชนทั่วไป พิจารณาการใช้ประโยชน์จากน้ำในการเพาะปลูก และใช้ในครัวเรือนมากที่สุด รองลงมาใช้ในครัวเรือนอย่างเดียว ไม่ใช่ประโยชน์เลย ความรู้เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรน้ำพบว่า ความรู้เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรน้ำมีระดับการมีส่วนร่วมมากที่สุด ดังนั้นความรู้เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรน้ำ จึงมีผลต่อระดับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ

ใจชนก ภาคอ้อ (2553) ศึกษาเรื่อง “ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมในการประกันคุณภาพการศึกษา.กรณีศึกษาสถาบันพัฒนาบริหารศาสตร์”มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในการประกันคุณภาพศึกษา 2) เพื่อศึกษาความรู้ความเข้าใจในการประกันคุณภาพการศึกษา และ 3) เพื่อศึกษาปัญหา และอุปสรรคในการมีส่วนร่วมในการประกันคุณภาพการศึกษา

ผลการศึกษาพบว่า ปัจจัยส่วนบุคคล ความรู้ความเข้าใจ ทักษะคติเกี่ยวกับการประกันคุณภาพการศึกษามีความสัมพันธ์กันในระดับปานกลาง ปัญหาอุปสรรคเกี่ยวกับการดำเนินการประกันคุณภาพการศึกษาภายในสถาบันมีตัวชี้วัดมากเกินไป ซึ่งตัวชี้วัดทั้งหมดไม่สะท้อนความมีคุณภาพของการศึกษาแต่เป็นการเพิ่มภาระให้สถาบันต้องมาทำเอกสาร งานงานที่เป็นสาระที่แท้จริงถูกละเลย

บุญจง ขาวสิทธิวงษ์ (2554) ศึกษาเรื่อง “ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการคัดแยกมูลฝอยชุมชนศึกษากรณีเขตยานนาวา และเขตบางกะปิ” มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมในการคัดแยกขยะมูลฝอย 2) เพื่อสำรวจความรู้ และทัศนคติของประชาชนที่เกี่ยวข้องกับการคัดแยกขยะเพื่อรีไซเคิล รวมถึงความยินดีเข้าร่วมกิจกรรมเชิงพฤติกรรม และเชิงบริบทของชุมชน

ผลการศึกษาพบว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนในการคัดแยกขยะมูลฝอย อยู่ในระดับต่ำ ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมด้าน อายุไม่เกิน 30 ปีจะมีส่วนร่วมมากกว่าในกลุ่มอายุอื่นๆ ระดับการศึกษาระดับปริญญาตรีขึ้นไปจะมีส่วนร่วมมากกว่ากลุ่มอื่นๆ อาชีพพนักงานเอกชน จะมีส่วนร่วมมากกว่าอาชีพอื่นๆ ด้านรายได้ มีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมการมีส่วนร่วม โดยกลุ่มรายได้ตั้งแต่ 15,000 บาทขึ้นไปจะมีพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการคัดแยกขยะมูลฝอยมากกว่ากลุ่มอื่นๆ ความยินดีในการเข้าร่วมกิจกรรมชุมชน มีความสัมพันธ์อยู่ในระดับต่ำ ในเชิงลบ

สมศักดิ์ น้อยนคร (2555) ศึกษาเรื่อง “การมีส่วนร่วมในการพัฒนาท้องถิ่นของเทศบาลตำบลจังหวัดอุดรดิตถ์” มีวัตถุประสงค์ 1) ศึกษาระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาท้องถิ่น 2) ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาท้องถิ่นตามปัจจัยส่วนบุคคล และ 3) ศึกษาปัญหาและข้อเสนอแนะของการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาท้องถิ่นของเทศบาลตำบลจังหวัดอุดรดิตถ์

ผลการศึกษาพบว่า ระดับการมีส่วนร่วมในการพัฒนาท้องถิ่น อยู่ในระดับปานกลาง ด้านการรับรู้ข่าวสาร ด้านการรับประโยชน์ร่วมกัน อยู่ในระดับมาก ปัจจัยส่วนบุคคล ด้านเพศ อายุ ระดับการศึกษา เวลาที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ พบว่า ประชาชนที่มีเพศ และระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ๆ แตกต่างกัน มีส่วนร่วมในการพัฒนาท้องถิ่นโดยภาพรวมไม่แตกต่างกัน ส่วนประชาชนที่มีอายุรายได้ การศึกษา อาชีพ ที่แตกต่างกัน มีส่วนร่วมในการพัฒนาท้องถิ่นโดยภาพรวมแตกต่างกัน ผลการวิเคราะห์ปัญหาพบว่าการรับรู้ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับการพัฒนาท้องถิ่น มีความไม่ชัดเจน ปัญหาด้านการคิดพัฒนา ประชาชนไม่กล้าแสดงความคิดเห็น ไม่กล้าแสดงออก ปัญหาด้านการติดตามประเมินผล ได้แก่พื้นที่ห่างไกลความเจริญจะได้รับการพัฒนาล่าช้า

